
І. Й. Пучковська, кандидат юридичних наук,
доцент Національної юридичної академії
України імені Ярослава Мудрого

Забезпечувальна сутність поруки

Сутність обов'язку поручителя за договором поруки незважаючи на те, що це одне із найстаріших забезпечень, далеко неоднозначна. Так, пануюча точка зору знайшла втілення в законі — за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (ст. 553 ЦК).

В юридичній доктрині щодо цього питання серед дослідників немає єдиної думки. Так, І. Б. Новицький вважає, що «можливе лише одне: а саме, що поручитель відповідає за виконання боржником свого зобов'язання, тобто зобов'язаний відшкодувати збитки»¹. Б. М. Гонгало пише, що «порука являє собою зобов'язання поручителя сплатити кредиторі іншої особи (боржника) грошову суму в разі несправності останнього. Причому сплачується ця сума не за боржника. Сплачуючи її, поручитель виконує свій обов'язок»². Л. А. Новосьолова пояснює: вираз законодавця, що поручитель «відповідає», слід сприймати не більш як умовність,

---

¹ Цит. за кн.: *Гонгало Б. М.* Учение об обеспечении обязательств. – М.: Статут, 2002. – С. 88.

² Там само.

певний епітет, який «не міняє сутності його обов'язку сплатити кредитору борг за боржника»¹.

Як бачимо, сутність обов'язку поручителя трактується дослідниками неоднаково. З огляду на це метою статті є розкриття правової природи обов'язку поручителя за договором поруки з урахуванням положень чинного законодавства України та висловлених ученими точок зору в юридичній літературі.

За римським правом порука (adpromissio) являла собою договір, яким встановлювалася додаткова (акцесорна) відповідальність третьої особи (поручителя) за виконання боржником даного обов'язку².

В. В. Вітрянський підкреслює, що з часів римського права сутність поруки як способу забезпечення виконання зобов'язання залишається незмінною: третя особа (поручитель) приймає на себе обов'язок перед кредитором нести відповідальність за боржника у разі невиконання останнім його зобов'язання перед кредитором³.

Дореволюційне цивільне законодавство не мало загального визначення поняття «порука». У цивільно-правовій доктрині під порукою розумілася «приєднана до головного зобов'язання додаткова умова про виконання його третьою особою, поручителем, у разі несправності боржника»⁴. Обов'язок поручителя залежав від того, простою чи строковою була надана ним порука. При простій поруці на поручителі лежав обов'язок виконання одразу в зв'язку з порушенням зобов'язання боржником. А за строковою порукою — у разі, коли майна боржника не вистачило для задоволення врителя у зв'язку із розподілом його між іншими кредиторами боржника⁵. Користуючись сучасною термінологією, дореволюційне цивільне законодавство встановлювало солідарну та субсидіарну відповідальність поручителя як його обов'язок за договором поруки.

¹ Новоселова Л. А. О правовых последствиях нарушения денежного обязательства // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. — 1999. — № 7. — С. 37.

² Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. — М.: Зерцало, 2007. — С. 161.

³ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Кн. I: Общие положения. — 3-е изд., стереотип. — М.: Статут, 2001. — С. 559.

⁴ Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. — Тула: Автограф, 2001. — С. 385.

⁵ Там само. — С. 386.

Цікавим з точки зору з'ясування природи обов'язку поручителя за діючим законодавством України є розгляд положень про поруку, які містилися у проекті Цивільного Уложення та коментарі до них членів Редакційної комісії. Проект Цивільного Уложення теж поділяв поруку на просту і строкову. Як загальне правило встановлювалася проста порука, а строкова могла бути передбачена за домовленістю сторін у договорі. Особливий інтерес має те, що, традиційно розуміючи під обов'язком поручителя відповідальність за боржника, ст. 2248 проекту дає таке поняття поруки: «За договором поруки поручитель зобов'язується перед іншою особою виконати зобов'язання його боржника, якщо останній сам цього зобов'язання не виконає». У коментарі до цього положення підкреслювалося, що зміст відповідальності поручителя полягає у тому, що «він в якості додаткового боржника зобов'язується виконати зобов'язання основного боржника... відповідальність поручителя може полягати як в обов'язку виконати саме те, до чого зобов'язався боржник, так і в обов'язку відшкодувати збитки, які виникли в зв'язку з невиконанням боржником зобов'язання»¹.

У радянський період, а точніше у 50–80 роки, порука як спосіб забезпечення виконання зобов'язання втратила своє значення, як і інші забезпечення, оскільки основними суб'єктами цивільного права були соціалістичні організації, щодо яких у разі порушення зобов'язань застосовувалися заходи цивільно-правової відповідальності з метою стимулювання останніх до належного виконання зобов'язань. Належне та реальне виконання зобов'язань мало особливе значення в умовах планової системи господарювання. Так, О. С. Йоффе зазначав, що у період дії ЦК 1963 р. «сфера практичного застосування поруки невелика. Громадяни у своїх відносинах один з одним звертаються до неї дуже рідко. Організації іноді виступають як поручителі за зобов'язаннями громадян»², і як приклад наводить договори поруки підприємств та установ з бібліотеками щодо обов'язків користувачів — робітників цих підприємств. Крім того, вчений вказує, що «в певному обсязі

¹ Див.: Гражданское Уложение: Проект Т. II. – СПб.: Изд. кн. магаз. «Законоведение», 1910. – С. 1177.

² Йоффе О. С. Избранные труды: В 4 т. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – Т. III: Обязательственное право. – С. 224.

договір поруки укладається соціалістичними організаціями при здійсненні зовнішньоторгових правочинів»¹.

У зв'язку з переходом до ринкової економіки значення видів забезпечення виконання зобов'язань докорінним чином змінилося. Потреба в їх застосуванні, безумовно, велика. Так, О. В. Латинцев зазначає, що порука є «одним із найбільш поширених нині способів забезпечення виконання зобов'язань, тому практика виробила багато видів поруки»². Але поруці, як і іншим забезпеченням, протягом тривалого часу не приділялася достатня увага в юридичній літературі, що, безумовно, вплинуло на розв'язання теоретичних проблем забезпечень взагалі і поруки зокрема. Стаття 192 ЦК УРСР 1963 р. називається «Відповідальність поручителя» і вказує, що «у разі невиконання зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо інше не встановлено договором поруки. Поручитель відповідає в тому ж обсязі, як і боржник, зокрема, відповідає за сплату процентів, за відшкодування збитків, за сплату неустойки, якщо інше не встановлено договором поруки». Подібне положення існувало і у ЦК УРСР 1923 р. (у ст. 236 ЦК УРСР)³.

Як бачимо, визначення поняття поруки через обов'язок поручителя виконати зобов'язання за боржника не було підтримане законодавцем у післяреволюційний період, а назва та зміст ст. 192 ЦК УРСР викликали в юридичній літературі дискусію, яка триває й досі щодо змісту договору поруки. Дійсно, що ж означає фраза «поручитель відповідає за порушення зобов'язання боржником», передбачена як раніше діючим законодавством, так і сучасним, а саме ч. 1 ст. 553 ЦК України і ст. 363 ЦК РФ ?

В. В. Вітрянський вважає, що на відміну від положень Цивільного Уложення Російської імперії, відповідно до яких поручитель брав на себе обов'язок виконати зобов'язання за несправного боржника, зобов'язання поручителя за чинним законодавством обмежене лише обов'язком нести відповідальність

¹ *Йоффе О. С.* Избранные труды: В 4 т. – Т. III: Обязательственное право. – С. 224.

² *Латынцев А. В.* Обеспечение исполнения договорных обязательств. – М.: Лекс-Книга, 2002. – С. 227.

³ Гражданский кодекс УССР. Утвержден ВУЦИК 16. 12. 1922 г. Издание Наркомюста УССР. – Харьков, 1923. Типо-литография Книгоспілки.

за боржника. Вчений вважає такий підхід більш правильним, оскільки надання кредитору права вимагати від поручителя виконання зобов'язання за боржника, у тому числі реального виконання, примушувало б останнього кожного разу надавати докази відсутності можливості реального виконання зобов'язання, що навряд чи сприяло б широкому використанню поруки як способу забезпечення виконання зобов'язань у майновому обороті¹.

О. В. Латинцев зазначає, що «принциповим є поділ поруки залежно від змісту зобов'язань, які виникають у поручителя на: а) компенсаційну поруку та б) замісну поруку.

Сутність відмінностей між даними видами поруки полягає в тому, що при першому виді поручитель зобов'язується компенсувати у грошовому еквіваленті розмір зобов'язань боржника або виконати за боржника грошові зобов'язання останнього, якщо інше не передбачено договором поруки. При замісній же поруці поручитель бере на себе обов'язок виконати саме зобов'язання боржника (передати неіндивідуально визначене майно, виконати роботи, надати послуги та т. ін.) у повному обсязі, якщо інше не передбачено договором поруки»². Дослідник наголошує, що «від виду поруки залежатиме відповідальність поручителя. Так, при компенсаційній поруці поручитель при належному виконанні вимог забезпеченої сторони несе відповідальність за невиконання грошового зобов'язання. При замісній поруці обсяг і види відповідальності поручителя будуть збігатися з відповідними показниками відповідальності боржника і залежатимуть від категорії забезпеченого зобов'язання»³. Дослідник наголошує, що порука як відповідальність за боржника та порука як обов'язок виконати обіцяне боржником є не чим іншим, як двома різними видами поруки (компенсаційною та замісною), і кожен з них може бути використаний на практиці»⁴.

¹ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Кн. I: Общие положения. – 3-е изд., стереотип. – С. 577.

² Латинцев А. В. Обеспечение исполнения договорных обязательств. – М.: Лекс-Книга, 2002. – С. 228-229.

³ Там само. – С. 229.

⁴ Там само. – С. 231.

В. А. Белов, незважаючи на своє трактування обов'язку поручителя як обов'язку нести відповідальність у формі відшкодування збитків за боржника, допускає можливість включення «до суми відповідальності поручителя сум основного боргу»¹.

Серед українських дослідників на комплексний характер обов'язку поручителя вказує Т. В. Боднар. Вона пише, що поручитель: а) поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку; б) відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (мається на увазі відповідальність в її вузькому розумінні)².

Вважаємо, що стосовно сутності природи поруки найбільш прийнятною до тлумачення положень цивільного законодавства за ЦК 1963 р. та чинного ЦК РФ є позиція, яку займають деякі автори, що розглядають обов'язок поручителя як обов'язок відшкодувати кредиту у грошовій формі невиконане боржником³. Наприклад, Т. О. Фадєєва пише, що «обов'язок поручителя відповідати за виконання зобов'язання боржником не означає, що поручитель приймає на себе обов'язок надати те, до чого зобов'язався боржник. Він може бути взагалі не здатний з об'єктивних причин виконати це. Тому поручитель за загальним правилом несе обов'язок відшкодувати у грошовій формі невиконане боржником. Саме тому найбільше поширення порука отримала у грошових зобов'язаннях»⁴.

На нашу думку, законодавство завжди називало відповідальністю поручителя його обов'язок за договором поруки. До такого висновку приходять майже всі дослідники, які аналізують положення законодавства (різних часів) про поруку.

---

¹ Белов В. А. Поручительство. Опыт теоретической конструкции и обобщения арбитражной практики. – М.: ЮрИнфор, 1998. – С. 49.

² Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: Монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 229.

³ Новоселова Л. А. О правовых последствиях нарушения денежного обязательства // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 1999. – № 7. – С. 37; Гражданское право: Учебник: Ч. I. – 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: Проспект, 1997. – С. 577.

⁴ Гражданское право: Учебник. Ч. I. – 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: Проспект, 1997. – С. 577.

У зв'язку із з'ясуванням сутності поруки цікавим, на нашу думку, є питання, яке не піднімається дослідниками в науковій літературі, а саме щодо вини як умови відповідальності боржника за порушення основного зобов'язання. Іншими словами — чи має право кредитор звернутися з вимогою до поручителя та боржника, якщо немає вини останнього у порушенні зобов'язання, з вимогою про сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків?

На перший погляд, не може, оскільки обов'язок поручителя за договором поруки саме й означає нести відповідальність за боржника, а вина є обов'язковою умовою відповідальності за порушення зобов'язання (у даному випадку основного зобов'язання боржником). Але якщо зайняти таку позицію, то очевидно, що кредитор не стягне з поручителя проценти, неустойку, збитки у разі відсутності вини боржника у порушенні зобов'язання. У зв'язку з цим постає питання щодо забезпечувальної функції поруки як одного із видів забезпечень.

Види забезпечення виконання зобов'язань є додатковими (акцесорними зобов'язаннями), завдяки реалізації яких кредитор задовольняє свої інтереси у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого певним видом забезпечення виконання зобов'язань. Права кредитора за забезпечувальним зобов'язанням виникають з моменту порушення боржником основного зобов'язання і саме факт порушення основного зобов'язання приводить до реалізації прав кредитора за зобов'язанням забезпечувальним.

Законодавець передбачає встановлення видів забезпечення виконання зобов'язань на випадок порушення основного зобов'язання боржником з метою задоволення інтересів кредитора, що означає можливість останнього вимагати як виконання порушеного зобов'язання третьою особою або за рахунок спеціально відокремленого для цієї мети майна, так і компенсації втрат, понесених кредитором у зв'язку з порушенням зобов'язання.

Основне призначення, цінність забезпечень полягає у тому, що вони гарантують кредитору задоволення його матеріальних інтересів у зв'язку з порушенням зобов'язання, виконання якого забезпечувалося. Забезпечення надають зобов'язанню ту силу, твердість, якої йому не вистачає. Саме тому законодавець не ста-

вить реалізацію забезпечувального механізму поруки у залежність від вини боржника у порушенні зобов'язання. Саме з моментом порушення основного зобов'язання законодавець пов'язує реалізацію забезпечувального механізму будь-якого забезпечення, в тому числі і поруки.

У зв'язку із полемікою, яка розгорнулася щодо правової природи обов'язку поручителя, слід вказати на новий підхід українського законодавця, на який, на нашу думку, сучасні дослідники ще не звернули належної уваги. Новий підхід ми бачимо у тому, що український законодавець у ст. 554 ЦК на відміну від ст. 192 ЦК УРСР та ст. 363 ЦК РФ вже не застосовує назву «Відповідальність поручителя». Стаття 554 ЦК зазнала змін як щодо назви — «Правові наслідки порушення зобов'язання, забезпеченого порукою», так і щодо суті обов'язку поручителя за договором поруки. Так, згідно з ч. 2 ст. 554 ЦК поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки.

На нашу думку, український законодавець не випадково змінив назву статті ЦК, яка встановлює обов'язок поручителя у разі порушення боржником забезпеченого порукою зобов'язання з «Відповідальність поручителя» за ЦК УРСР (ст. 192 ЦК) на «Правові наслідки порушення зобов'язання, забезпеченого порукою» за ЦК 2004 р. (ст. 554 ЦК), а зміни щодо обсягу обов'язків поручителя, зокрема вказівка на сплату поручителем основного боргу (ч. 2 ст. 554 ЦК), є принциповою новелою порівняно з ч. 2 ст. 192 ЦК УРСР, яка дозволяє поставити крапку щодо визначення правової природи обов'язку поручителя.

Дана редакція, на нашу думку, дає змогу зробити висновок про характер основного зобов'язання, виконання за яким забезпечується порукою. По-перше, це — грошове зобов'язання. А, по-друге, сказати, що зміст обов'язку поручителя за договором поруки становить його обов'язок виконати грошове зобов'язання у разі його порушення боржником (сплата суми основного боргу та процентів за користування, якщо вони були передбачені основним договором) та надати кредитору те, що він має отримати в зв'язку з порушенням основного зобов'язання (проценти, викли-

кані простроченням, неустойку, якщо вона була встановлена, та відшкодувати збитки, якщо їх зазнав кредитор у зв'язку з порушенням зобов'язання) незалежно від вини боржника у порушенні зобов'язання.

Таким чином, підводячи підсумок щодо правової природи обов'язку поручителя, вважаємо, що обов'язок останнього за договором поруки полягає у виконанні грошового зобов'язання за боржника у разі його порушення останнім та у відшкодуванні кредитору майнових наслідків в зв'язку з порушенням основного зобов'язання, тобто як виконання обов'язку боржника, так і відповідальності за порушення останнім свого зобов'язання.